

Dalius JARMALAVIČIUS

*Vilniaus universitetas***JANIO LANGIJAUS RANKRAŠTINIO ŽODYNO VOKIŠKOSIOS DALIES SUDURTINIAI DAIKTAVARDŽIAI****0. Įvadas**

Šiame straipsnyje aprašomi rankraštinio J. Langijaus latvių–vokiečių kalbų žodyno (*Lettisch=Deutsches LEXICON [...] Sampt einer kurtzen GRAMMATICA [...] von Johanne Langio, Pastoren zur Ober und Nieder-Bartaw in Curland*), datuojamo 1685 metais, vokiškosios dalies daiktavardžių dūriniai. Žodyną sudaro apie 7000 lemų, o jo rankraštis išleistas tik 1936 m. Registruodamas žodžius J. Langijus rėmėsi kitu XVII a. G. Manzelio parengtu „Lettus“ žodynu, pildydamas šiuos žodžius liaudiškais posakiais kuršo tarmių pagrindu (Balode 2002, 34–43). Kaip pastebi I. Jansone, latvių–vokiečių kalbų J. Langijaus ir Ch. Füreckerio žodynai (abu rankraštiniai, parengti tais pačiais (1685) metais ir išleisti XX a.) ypač reikšmingi dėl jų palyginti aukšto leksikografinio lygio. Juose gausu leksikografinių nuorodų, pvz., apie žodžio kilmę bei paplitimą, gramatines kategorijas, kalbos dalis, veiksmazodžio laikus (Jansone 2003, 65–66). Rankraštinis latvių–vokiečių kalbų J. Langijaus žodynas tiek pasaulyje, tiek ir Lietuvoje bei Latvijoje nėra plačiau tyrinėtas, o daiktavardiniai vokiečių kalbos dūriniai, kurių užfiksuota 1162, iš viso neįtirti. Kitas apie šio straipsnio aktualumą bylojantis faktas yra istorinės vokiečių kalbos dūrinių darybos sistemiško ištyrimo trūkumas, ypač pasigendama tyrimų apie XVII a. sudurtinių žodžių vyraujančius tipus, todėl šis rankraštis pasirinktas daiktavardžių dūrinių darybinės analizės šaltiniu. Atlikta dūrinių analize siekiama išsiaiškinti žodyne užfiksuotų vokiečių kalbos kompozitų vyraujančią morfologinę, sintaksinę–semantinę sandarą, dėmenų jungimo pobūdį ir jų darybinę struktūrą.

Straipsnyje tyrimo duomenys pateikiami šia tvarka: pirmiausia aptariama dūrinių rašyba, po to analizuojama jų dėmenų morfologinė sandara, ypač kreipiant dėmesį į antrojo dėmens kalbos dalį, nustatomas komponentų jungimo pobūdis. Galiausiai aprašomi kompozitai pagal jų dėmenų semantinę–sintaksinę ryšį, atskirai apžvelgiant ir jų darybinę struktūrą.

Analizuojant vokiečių kalbos dūrinius ir tikslinant tam tikrus darybinius faktus naudotasi šiais žodynais: H. Frischbiero (1971), R. Pietscho (1991), W. Zieseimerio (1975), elektronine Jacobo ir Wilhelmo Grimmų žodyno versija (URL: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>), Duden o etimologijos žodynu (2001) ir nežinomo autoriaus parengtu XVII a. rankraštiniu vokiečių-lietuvių kalbų žodynu (*Lexicon Lithuanicum*).

### 1. Langijaus žodyno dūrinių rašyba

Langijaus žodyno sudurtinių žodžių rašyba labai įvairuoja. Žodyne dūrinių dėmenys pateikiami trejopai (žr. 1 lentelę):

- užrašyti atskirai (25,8%), pvz.: *Augen Höle* L 19 ‚akiduobė‘ (*Auge* ‚akis‘ + *Höle* ‚ertmė‘), *Bley Kugel* L 146 ‚švino rutulys‘ (*Bley* ‚švinas‘ + *Kugel* ‚rutulys‘), *Schwein stall* L 286 ‚kiaulių tvartas‘ (*Schwein* ‚kiaulė‘ + *Stall* ‚tvartas‘);
- sujungti dvigubu brūkšniu (28,4%), o antrojo dėmens pirmoji raidė gali būti tiek didžioji, tiek ir mažoji, pvz.: *Aschen=farb* L 189 ‚pelenų spalva‘ (*Asche* ‚pelenai‘ + *Farb(e)* ‚spalva‘), *Bocks=Haut* L 9 ‚ožio oda‘ (*Bock* ‚ožys‘ + *Haut* ‚oda‘), *Eich=baum* L 183 ‚ąžuolas, ąžuolo medis‘ (*Eich(e)* ‚ąžuolas‘ + *Baum* ‚medis‘);
- užrašyti kartu (45,8%), pav.: *Apffelbaum* L 8 ‚obelis‘ (*Apffel* ‚obuolys‘ + *Baum* ‚medis‘), *Fastenzeit* L 76 ‚gavėnios laikas‘ (*fasten* ‚pasninkauti‘ + *Zeit* ‚laikas‘), *Hauptwehe* L 73 ‚galvos skausmas‘ (*Haupt* ‚galva‘ + *Wehe* ‚skausmas‘).

1 lentelė. Dūrinių dėmenų rašyba

Dėmenų rašymas kartu		Dėmenų rašymas atskirai	Dėmenų jungimas dvigubu brūkšniu (=)
<i>Modelio pavyzdys</i>		<i>Modelio pavyzdys</i>	<i>Modelio pavyzdys</i>
<b>Ackerfeld</b> ‚dirbamas laukas‘	<b>StrohDach</b> ‚šiaudinis stogas‘	<b>Augen Höle</b> ‚akiduobė‘	<b>Bocks=Haut</b> ‚ožio oda‘
44,7%	1,1%	25,8%	28,4%

Pastebėta, kad žodyne dominuoja dūrinių dėmenų rašymas vienu žodžiu, kiek rečiau dėmenys rašomi atskirai ir jungiami dvigubu brūkšniu. Kaip pažymi R. Bergmannas ir D. Nerius, abiejų dėmenų, sujungtų į vieną žodį, rašymas didžiosiomis raidėmis jau XVI a. pab. yra labai retas reiškinys (Bergmann, Nerius 1998, 904). Kaip matome, tokios rašybos dūrinių J. Langijaus žodyne nėra gausu – kiek daugiau nei 1% (1 lentelę). Nors sudurtinių

žodžių dėmenų rašybos įvairovė buvo plačiai paplitusi XVII a. vokiečių kalbos raštuose (Wegera, Waldenberger 2012, 82), bet pastebėtina tam tikrų tendencijų, t. y. jau šiame šimtmetyje mažėja dūrinių, kurių abu dėmenys būtų rašomi atskirai didžiosiomis raidėmis. Vis dažniau dėmenys arba jungiami dvigubu brūkšniu, arba rašomi kartu (Wegera, Prell 2000, 1597). Dvigubas brūkšnys galėjo atlikti tam tikrą tarpinę funkciją, t. y. tarp dėmenų rašymo kartu ir atskirai, bet tai dar nereiškė, anot D. Sollingo, šio ženklo vartojimo pastovumo ar reguliarumo, nes net ir to paties laikmečio autoriai dūrinius rašė tiek su dvigubu brūkšniu, tiek ir be jo (Solling 2012, 89). D. Sollingas, išanalizavęs XVI–XVIII a. 249 įvairius pamokslų tekstus, pastebi: nors XVII a. dūrinių dėmenys vis dažniau rašomi kartu, bet pastebimai ryškėja tendencija juos jungti dvigubu brūkšniu (Solling 2012, 122). V. Pavlovas teigia, kad dvigubas brūkšnys, kuris ypač XVI a. pab. plačiai pradėtas rašyti, atliko dėmenų jungimo dūrinyje funkciją (Pavlov 1983, 107).

## 2. Dūrinių dėmenų sandara pagal dėmenų kalbos dalis ir jų jungimo pobūdis

Langijaus žodyne dominuoja dūrinių modelis, kurio antrasis dėmuo yra daiktavardis. Šie žodžiai sudaro 87,3% visų sudurtinių žodžių, pvz.: *Augenweh* L 18 ‚akių skausmas‘ (*Auge* ‚akis‘ + *Weh(e)* ‚skausmas‘), *Bauer=hütte* L 202 ‚ūkininko trobelė‘ (*Bauer* ‚ūkininkas‘ + *Hütte* ‚trobelė‘), *Bürcken=dawer* L 302 [Birkendawer] ‚beržo tošis‘ (*Bürcke* ‚beržas‘ + *Dawer* ‚tošis‘), *dick=Grütze* L 31 ‚tiršta košė‘ (*dick* ‚storas, tirštas‘ + *Grütze* ‚grūstinė, košė‘), *Einhorn* L 53 ‚vienaragis‘ (*ein(s)* ‚vienas‘ + *Horn* ‚ragas‘), *fett Fleisch* L 72 ‚riebi mėsa‘ (*fett* ‚riebus‘ + *Fleisch* ‚mėsa‘), *Kochlöffel* L 330 ‚virimo šaukštas‘ (*kochen* ‚virti‘ + *Löffel* ‚šaukštas‘), *Leitseile* L 81 (pl.) ‚vadelės‘ (*leiten* ‚vesti, vadovauti‘ + *Seile* (pl.) ‚virvės‘), *Über=hembd* L 122 ‚marškinių kaklo mazgas‘ (*über* ‚virš‘ + *Hembd* ‚marškiniai‘). Vienam hibridiniam daiktavardis + daiktavardis modelio dūriniui *Heu Kuien* L 119 (pl.) ‚šieno kūgiai‘ būdinga tai, kad jo antrasis dėmuo *Kuie* (*Kuje*) greičiausiai yra baltiškos kilmės (latv. *kuija* ‚kūgis‘) (Jarmalavičius 2014, 56).

Dūrinių su antruoju veiksmožodiniu dėmeniu žodyne aptikta 148, ir tai sudaro 12,7% kompozitų, pvz.: *Arbeit=aufseher* L 325 ‚darbų prižiūrėtojas‘ (*Arbeit* ‚darbas‘ + *Aufseher* ‚prižiūrėtojas‘ ← *aufsehen* ‚prižiūrėti‘), *Garn=winde* L 313 ‚siūlų suktuvas‘ (*Garn* ‚siūlas‘ + *Wind-e* ‚suktuvas‘ ← *winden* ‚sukti, vynioti‘), *Hornblasen* L 20 ‚rago pūtimas‘ (*Horn* ‚ragas‘ + *Blasen* ‚pūtimas‘ ← *blasen* ‚pūsti‘), *Hutbinde* L 35 ‚skrybėlės raištis‘ (*Hut* ‚kepurė, skrybėlė‘ +

*Bind-e* ‚raištis‘ ← *binden* ‚rišti‘), *Gottes Verheissung* L 193 ‚Dievo išpranašavimas‘ (*Gott* ‚Dievas‘ + *Verheissung* ‚išpranašavimas‘ ← *verheissen* ‚pranašauti‘), *Leichbestattung* L 26 ‚šermenys, laidojimas‘ (*Leiche* ‚lavonas, numirėlis‘ + *Bestattung* ‚laidojimas‘ ← *bestatten* ‚(pa)laidoti‘), *wasser=ergiessung* L 197 ‚vandens išliejimas‘ (*Wasser* ‚vanduo‘ + *Ergiessung* ‚išliejimas‘ ← *ergiessen* ‚išlieti‘).

Langijaus žodyno dūriniai su pirmuoju daiktavardiniu ir veiksmožodiniu dėmeniu gali būti su jungiamaisiais elementais ir be jų. 240 dariniams būdinga interfiksacija, tai sudaro apie 24% visų sudurtinių žodžių. Jungiamieji elementai gali būti linksniniai ir nelinksniniai (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Langijaus žodyno dūrinių dėmenų jungimas

Dūriniai su pirmuoju daiktavardiniu ir veiksmožodiniu dėmeniu		
1010 (100%)		
Be jungiamojo elemento	Su jungiamuoju elementu	
	240 (23,8%)	
770 (76,2%)	Linksniniai jungiamieji elementai	Nelinksniniai jungiamieji elementai
	227 (22,5%)	13 (1,3%)

Didžiosios dalies dūrinių su abiem daiktavardiniais dėmenimis jungiamieji elementai žymi daiktavardinio pirmojo dėmens linksnio formą (žr. 3 lentelę). Sudurtinių žodžių dėmenys jungiami šiais linksniniais interfiksais:

- a) *-(e)n-*, su kuriuo yra daugiausia žodžių (109), pvz.: *Augen Höle* L 9 ‚akiduobė‘ (*Augen* ← gen. pl. ‚akys‘ + *Höle* ‚ola, įduba‘), *Fliegen schwärme* L 173 ‚musių spiečiai‘ (*Fliegen* ← gen. pl. ‚musės‘ + *Schwärme* (pl.) ‚spiečius‘), *Aschen=farb* L 189 ‚pelenų spalva‘ (*Aschen* ← gen. pl. ‚pelenų‘ + *Farb(e)* ‚spalva‘), *Bircken=rinde* L 25 ‚beržo žievė‘ (*Bircken* ← gen. pl. ‚beržų‘ + *Rinde* ‚žievė‘);
- b) *-(e)s-*, su kuriuo užfiksuota 97 dūriniai, pvz.: *Bettlers=Mantel* L 320 ‚elgetos paltas‘ (*Bettlers* ← gen. sg. ‚elgetos‘ + *Mantel* ‚paltas‘), *frühlings Zeit* L 131 ‚pavasario metas‘ (*Frühlings* ← gen. sg. ‚pavasario‘ + *Zeit* ‚laikas‘), *Bluts=freund* L 205 ‚kraujo draugas‘ (*Bluts* ← gen. sg. ‚kraujo‘ + *Freund* ‚draugas‘), *Gottes Gnade* L 342 ‚Dievo malonė‘ (*Gottes* ← gen. sg. ‚Dievo‘ + *Gnade* ‚malonė‘), *Schaffs=Fell* L 9 ‚avikailis‘ (*Schaffs* ← gen. sg. ‚avies‘ + *Fell* ‚kailis‘);

- c) *-e-*, kuri reprezentuoja 13 kompozitų, pvz.: *Fische Fisch* L 258 ‚žuvų žuvis‘ (*Fische* ‚žuvų‘ ← gen. pl. + *Fisch* ‚žuvis‘), *Leime Grufft* L 125 ‚molio duobė‘ (*Leime* ← gen. pl. ‚molių‘ + *Grufft* ‚duobė‘), *Wege blätter* L 353 pl. ‚gyslotis‘ (*Wege* ← gen. pl. ‚kelių‘ + *Blätter* pl. ‚lapai‘);
- d) *-er-*, kuriuo sujungta mažiausiai žodžių (8), pvz.: *Kinder=schenen* L 215 ‚vaikų vaikštyklės‘ (*Kinder* ← gen. pl. ‚vaikų‘ + *Schenen* (pl.) ‚įtvarai‘), *Bretter Dach* L 97 ‚lentinis stogas‘ (*Bretter* ← gen. pl. ‚lentų‘ + *Dach* ‚stogas‘).

Nelinksniųjų jungiamųjų elementų yra mažiausiai, su jais užfiksuoti 4 *daiktavardis + daiktavardis* modelio dūriniai, pvz.: *Burge Meister* L 40 ‚burg-meistris‘ (*Burg* ‚pilis‘ + **e** + *Meister* ‚meistras‘), *Rade=nabe* L 322 ‚ratų nabulė‘ (*Rad* ‚ratas‘ + **e** + *Nabe* ‚nabulė‘), *Liebessen* L 159 ‚meilės valgis‘ (*Liebe* ‚meilė‘ + **s** + *Essen* ‚valgymas‘), *Liebestrunk* L 159 ‚meilės gėrimas‘ (*Liebe* ‚meilė‘ + **s** + *Trunk* ‚gėrimas‘).

### 3 lentelė. Langijaus žodyno dūrinių jungiamieji elementai

Modelis	Jungiamieji elementai (240)			
	(e)s	(e)n	e	er
<i>Daiktavardis + daiktavardis</i>	99	109	15	8
<i>Veiksmožodis + daiktavardis</i>	-	-	9	-
Proc.	41,3%	45,4%	10%	3,3%

Didžioji dalis daiktavardžių dūrinių su pirmuoju veiksmožodiniu dėmeniu dažniausiai vartojama be jungiamojo elemento. Su jungiamuoju nelinksniniu interfiksu **-e** Langijaus žodyne rasti 9 žodžiai, tai sudaro 9% šio tipo dūrinių (žr. 3 lentelę), pvz.: *Fahestricke* L 335 (pl.) ‚pinklės‘ (*fahen* ‚gaudyti‘ + **e** + *Stricke* (pl.) ‚virvės‘), *Folge Magd* L 274 ‚lydinčioji tarnaitė‘ (*folgen* ‚sekti‘ + **e** + *Magd* ‚tarnaitė‘), *Hengetisch* L 72 ‚pakabinamas stalas‘ (*hengen* ‚kabinti, kaboti‘ + **e** + *Tisch* ‚stalas‘), *Nähe=Nadel* L 8 ‚siuvimo adata‘ (*nähen* ‚siūti‘ + **e** + *Nadel* ‚adata‘), *Reise Geselle* L 31 ‚pakeleivis‘ (*reisen* ‚keliauti‘ + **e** + *Geselle* ‚draugas, bendrakeleivis‘), *Reisemann* L 283 ‚keliautojas‘ (*reisen* ‚keliauti‘ + **e** + *Mann* ‚vyras‘), *Weihenachten* L 296 ‚kalėdos‘ (*weihen* ‚pašventinti‘ + **e** + *Nacht* ‚naktis‘).

Nesant konkrečių duomenų apie XVII a. dūrinių jungiamuosius elementus, t. p. jų dažnumą ir reguliarumą, vertėtų vėlgi pasiremti D. Sollingo tyrimu, kuriame analizuojama 1545–1716 laikotarpio spausdintų pamokslų rin-

kinių dūrinių rašyba, atskirai apžvelgiami dūrinių su jungiamuoju elementu rašymo ypatumai (Solling 2012, 147–148). Kokie interfiksai būdingi įtrauktiems į D. Sollingo analizę XVII a. sudurtiniams žodžiams, pateikiama 4 lentelėje.

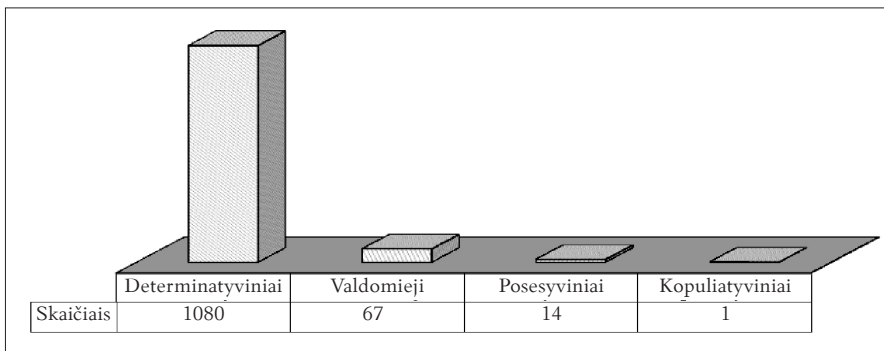
4 lentelė. XVII a. dūrinių jungiamieji elementai remiantis D. Sollingu (2012)

	Jungiamieji elementai				
	<i>-s/ -es</i>	<i>-n/ -en</i>	<i>-er</i>	<i>-ens</i>	<i>kiti</i>
Proc.	38,4%	54,1%	1,2%	6,1%	0,2%

Lyginant Langijaus žodyno ir D. Sollingo tyrimo daiktavardžių dūrinių jungiamuosius elementus, išryškėja ir tam tikrų panašumų: interfiksai *-(e)n* ir *-(e)s* yra dažniausi, kiti jungiamieji elementai yra daug retesni.

### 3. Dūriniai pagal dėmenų semantinį-sintaksinį pobūdį

Grupuojant dūrinius pagal jų dėmenų semantinį-sintaksinį ryšį, pasiremta J. Larsson (2010, 13tt.) pateikta klasifikacija, kurioje skiriami determinatyviniai, posesyviniai, valdomieji ir kopuliatyviniai dūriniai. Analizuojant Langijaus žodyno žodžius determinatyvinių dūrinių užfiksuota 1080, posesyvinių 14, valdomųjų 67 ir kopuliatyvinių vos vienas pavyzdys (žr. 1 diagramą).



1 diagrama. Dūriniai pagal dėmenų semantinį-sintaksinį pobūdį

#### 3.1. Determinatyviniai dūriniai

Langijaus žodyno žodžių darybos analizė rodo, kad produktyviausi yra determinatyviniai vokiečių kalbos dūriniai (žr. 1 diagramą). Šio tipo sudurtinių žodžių užfiksuota 1080 (apie 92,9% visų dūrinių). Daugiausia užfiksuota

determinatyvinių dūrinių, kurių abu dėmenys yra paprastieji žodžiai (simplicia), kurie sudaro 82,8% determinatyvinių kompozitų (žr. 5 lentelę), pvz: *Abendstern* L 297 ‚vakarinė žvaigždė‘ (*Abend* ‚vakaras‘ + *Stern* ‚žvaigždė‘), *Birckensafft* L 292 ‚beržų sula‘ (*Bircke* ‚beržas‘ + *Safft* ‚sultys‘), *Daumen Ring* L 92 ‚nykščio žiedas‘ (*Daumen* ‚nykštys‘ + *Ring* ‚žiedas‘), *Leime Grufft* L 125 ‚molio duobė‘ (*Leim* ‚molis‘ + *Grufft* ‚duobė‘), *Nord=wind* L 203 ‚šiaurinis vėjas‘ (*Nord* ‚šiaurė‘ + *Wind* ‚vėjas‘), *Ochßen Maul* L 205 ‚jaučio snukis‘ (*Ochße* ‚jautis‘ + *Maul* ‚snukis‘), *Pest Beule* L 169 ‚maro gumbas‘ (*Pest* ‚maras‘ + *Beule* ‚gumbas‘), *Roß=huff* L 104 ‚žirgo kanopa‘ (*Roß* ‚žirgas‘ + *Huff* ‚kanopa‘), *Zahnfleisch* L 273 ‚dantenos‘ (*Zahn* ‚dantis‘ + *Fleisch* ‚mėsa‘).

5 lentelė. **Determinatyvinių dūrinių dėmenų darybinė sandara**

	Paprastasis ž. + paprastasis ž.	Paprastasis ž. + darinys	Darinys + paprastasis ž.	Darinys + darinys
Skaiciais	894	120	56	10
Procentais	82,8%	11,1%	5,2%	0,9%

Daiktavardinių determinatyvinių dūrinių pirmasis, antrasis, net ir abu dėmenys gali būti išvestiniai ar sudurtiniai. Tokią struktūrą Langijaus žodyne reprezentuoja 186 žodžiai, kurie sudaro apie 17,2% dūrinių. Stambią tokių žodžių grupę sudaro daiktavardžiai, kurių antrasis dėmuo yra vedinys, dūrinys ar konversyvas, t. y. turintis darybos atžvilgiu skaidų kamieną. Tokių žodžių yra 102 (žr. 6 lentelę).

6 lentelė. **Determinatyviniai dūriniai su antruoju darybiškai skaidžiu dėmeniu**

Paprastasis ž. + priesagos ved.	Paprastasis ž. + priešdėlio ved.	Paprastasis ž. + implicitinis ved.	Paprastasis ž. + konversyvas	Paprastasis ž. + dūrinys
44	14	27	30	5
36,7%	11,6%	22,5%	25%	4,2%

Kaip parodyta 6 lentelėje, didžiąją determinatyvinių dūrinių dalį sudaro daiktavardžiai, kurių antrasis dėmuo yra priesagos vedinys, pvz.: *Morgenröhre* L 22 ‚aušra‘ (*Morgen* ‚rytas‘ + *Röht-e* ‚raudonis, žara‘ ← *rot* ‚raudonas‘), *Gotteseeligkeit* L 32 ‚Dievo dvasiškumas‘ (*Gott* ‚Dievas‘ + *Seelig-keit* ‚dvasiškumas‘ ← *seelig* ‚dvasiškas‘), *Groß sprecher* L 137 ‚didis kalbėtojas‘ (*groß*

,didelis' + *Sprech-er* ,kalbėtojas' ← *sprechen* ,kalbėti'), *Camerdiener* L 107 ,kamerdieneris' (*Camer* ,rūmai' + *Dien-er* ,tarnautojas' ← *dienen* ,tarnauti'), *Mond Finsterniß* L 151 ,mėnulio užtemimas' (*Mond* ,mėnulis' + *Finsterniß* ,užtemimas' ← *finster* ,tamsus'), *Nabel=außhebung* L 174 ,bambos iškilumas' (*Nabel* ,bamba' + *Außhebung* ,iškilumas' ← *ausheben* ,iškelti').

Kiek rečiau daiktavardinių determinatyvinių dūrinių antruoju dėmeniu eina implicitiniai derivatai (žr. 6 lentelę), pvz.: *Armbandt* L 99 ,apyrankė' (*Arm* ,ranka' + *Bandt* ,juosta, raištis' ← *binden* ,rišti'), *Fisch=Zug* L 160 ,žuvies gaudymas tinklu' (*Fisch* ,žuvis' + *Zug* ,traukimas' ← *ziehen* ,traukti'), *Flechtband* L 191 ,pinta juosta' (*flechten* ,pinti' + *Band* ,juosta, raištis' ← *binden* ,rišti'), *Halßbandt* L 293 [Halsband] ,kaklaskarė' (*Halß* ,kaklas' + *Bandt* ,juosta, raištis' ← *binden* ,rišti').

Nemažai dūrinių pasitaiko ir su antruoju dėmeniu, kuris yra veiksmožio konversyvas (žr. 6 lentelę), pvz.: *Abend=essen* L 324 ,vakarienė' (*Abend* ,vakaras' + *Essen* ,valgymas' ← *essen* ,valgyti'), *Fall=strick* L 162 ,pinklės' (*fallen* ,kristi' + *Strick* ,virvė' ← *stricken* ,megzti'), *Fußfall* L 99 ,puolimas po kojų' (*Fuß* ,pėda' + *Fall* ,kritimas' ← *fallen* ,kristi'), *Hamerschlag* B 58 ,smūgis kūju' (*Hamer* ,kūjis' + *Schlag* ,smūgis' ← *schlagen* ,mušti, smogti'), *Imen Sausen* L 62 ,bičių užimas' (*Ime* ,bitė' + *Sausen* ,užimas' ← *sausen* ,užti').

Langijaus žodyne aptikta 14 žodžių, kuriems būdinga tai, kad jų antrasis dėmuo yra priešdėlio *ge-* vedinys (žr. 6 lentelę), pvz.: *Amptsgehülff* L 15 [Amptsgehilfe] ,tarnybos padėjėjas' (*Ampt* ,tarnyba' + *Ge-hülff-(e)* ← *helfen* ,padėti, pagelbėti'), *Feldgeschrey* L 116 ,šauksmas lauke' (*Feld* ,laukas' + *Geschrey* ← *Schrey* ,šauksmas'), *Jubelgeschrey* L 76 ,džiugesio šauksmas' (*jubeln* ,džūgauti' + *Geschey* ,šauksmas' ← *Schrey* ,šauksmas').

Tarp determinatyvinių dūrinių antrasis darybiškai skaidus dėmuo rečiau siai būna sudurtinis žodis. Tokių dūrinių yra vos penki (žr. 6 lentelę), pvz.: *Grob schwartzbrod* L 156 ,rupi juoda duona' (*grob* ,rupus' + *Schwartzbrod* ,juoda duona' ← *schwartz* ,juodas' + *Brod* ,duona'), *Hering=Kauffmann* L 254 ,silkų pirklys' (*Hering* ,silkė' + *Kauffmann* ← *kauffen* ,pirkti' + *Mann* ,vyras'), *Morgen Mahlzeit* L 132 ,rytmetinis valgymas' (*Morgen* ,rytas' + *Mahlzeit* ,valgymo laikas' ← *Mahl* ,valgymas' + *Zeit* ,laikas'), *Palm=Sonntag* L 296 ,verbų sekmadienis' (*Palm(e)* ,palmė' + *Sonntag* ,sekmadienis' ← *Sonne* ,saulė' + *Tag* ,diena'), *Weiber Fürtuch* L 22 ,moterų prijuostė' (*Weib* ,moteriške' + *Fürtuch* ,prijuostė' ← *für* prl. + *Tuch* ,skara').



Kitą, netokią gausią, kompozitų grupę sudaro žodžiai, kurių pirmasis dėmuo gali būti vedinys, dūrinys ar konversyvas, o antrasis – paprastasis žodis. Tokia dėmenų struktūra būdinga 56 determinatyviniams dūriniais (žr. 7 lentelę).

7 lentelė. **Determinatyviniai dūriniai su pirmuoju darybiškai skaidžiu dėmeniu**

Priesagos ved. + paprastasis ž.	Priešdėlio ved. + paprastasis ž.	Implicitinis ved. + paprastasis ž.	Konversyvas + paprastasis ž.	Dūrinys + paprastasis ž.
24	5	14	6	7
42,9%	8,9%	25%	10,7%	12,5%

Dažniausiai pirmieji dėmenys yra priesagų vediniai, tokių žodžių užfiksuota 24 (žr. 7 lentelę), pvz.: *Becker Schauffel* L 145 ‚kepėjo mentė‘ (*Beck-er* ‚kepėjas‘ ← *backen* ‚kepti‘ + *Schauffel* ‚mentė‘), *Bistumbs Kreiß* L 251 [Bischoftumskreis] ‚vyskupijos teritorija‘ (*Bis-tumb* ‚vyskupija‘ ← *Bischof* ‚vyskupas‘ + *Kreiß* ‚ratas, apskritis‘), *dienst Magd* L 106 ‚saminė‘ (*Dien-st* ‚tarnavimas‘ ← *dienen* ‚tarnauti‘ + *Magd* ‚mergina‘), *Fischer Hosen* L 299 ‚žvejo kelnės‘ (*Fisch-er* ‚žvejys‘ ← *fischen* ‚žvejoti‘ + *Hose* ‚kelnės‘), *Jagthorn* L 162 ‚medžioklės ragas‘ (*Jag-t* ‚medžioklė‘ ← *jagen* ‚medžioti‘ + *Horn* ‚ragas‘).

Kiek mažesnę dalį sudaro dūriniai su pirmuoju vidinės derivacijos dėmeniu (14) (žr. 7 lentelę), pvz.: *Brandschäde* B 80 (pl.) ‚gaisro žalos‘ (*Brand* ‚gaisras‘ ← *brennen* ‚išdeginti, liepsnoti‘ + *Schäde* (pl.) ‚žalos‘), *Fuhrmann* L 36 ‚vežikas‘ (*Fuhr* ← *fahren* ‚vežti, važiuoti‘ + *Mann* ‚vyras‘), *Schnitt=Kohl* L 81 ‚pjaunamas kopūstas, poras‘ (*Schnitt* ‚pjūvis‘ ← *schneiden* ‚pjauti‘ + *Kohl* ‚kopūstas‘), *Wurffschauffel* B 332 ‚grūdų semtuvas‘ (*Wurff* ‚metimas‘ ← *werfen* ‚mesti‘ + *Schauffel* ‚semtuvas‘).

Pirmasis konversinis dūrinių dėmuo būdingas 6 žodžiams, pvz.: *Fastenzeit* L 76 ‚pasninko laikas‘ (*Fasten* ← *fasten* ‚pasninkauti‘ + *Zeit* ‚laikas‘), *Lebenszeit* L 172 ‚gyvenimo laikas‘ (*Leben* ‚gyvenimas‘ ← *leben* ‚gyventi‘ + *Zeit* ‚laikas‘), *Rechen=Meister* L 210 ‚skaičiavimo meistras‘ (*Rechen* ‚skaičiavimas‘ ← *rechnen* ‚skaičiuoti‘ + *Meister* ‚meistras‘).

Dvikamieniai daiktavardžiai taip pat gali būti determinatyvinių dūrinių pirmuoju dėmeniu, tokių yra 7, pvz.: *Fastnacht=Putze* L 112 ‚užgavėnių išdaiga‘ (*Fastnacht* ‚pasninko naktis‘ ← *fasten* ‚pasninkauti‘ + *Nacht* ‚naktis‘ + *Putze* ‚pokštas, išdaiga‘), *Fastnachtnarr* L 112 ‚užgavėnių juokdarys‘

(*Fastnacht* ‚pasninko naktis‘ ← *fasten* ‚pasninkauti‘ + *Nacht* ‚naktis‘ + *Narr* ‚kvailys, juokdarys‘), *Fastnachtschwermen* L 112 ‚užgavėnių minia‘ (*Fastnacht* ‚pasninko naktis‘ ← *fasten* ‚pasninkauti‘ + *Nacht* ‚naktis‘ + *Schwermen* pl. ‚būriai, minios‘), *Kauffmanns Schatz* L 201 ‚pirkliaus turtas‘ (*Kauffmann* ‚pirklys‘ ← *Kauff* ‚pirkimas‘ + *Mann* ‚vyras‘ + *Schatz* ‚turtas‘), *Kauffmanns wahre* L 201 ‚pirkliaus prekė‘ (*Kauffmann* ‚pirklys‘ ← *Kauff* ‚pirkimas‘ + *Mann* ‚vyras‘ + *Wahre* ‚prekė‘), *nasen=löcher=haar* L 49 ‚nosies ertmės plaukas‘ (*Nasenlöcher* pl. ‚nosies ertmės‘ ← *Nase* ‚nosis‘ + *Loch* ‚skylė‘ + *Haar* ‚plaukas‘), *Windmühl=stein* L 7 ‚vėjo malūno girna‘ (*Windmühle* ‚vėjo malūnas‘ ← *Wind* ‚vėjas‘ + *Mühle* ‚malūnas‘ + *Stein* ‚akmuo‘).

Determinatyvinių dūrinių su pirmuoju priešdėliu *ge-* dėmeniu nėra gausu. Ši struktūra būdinga tik 5 sudurtiniams žodžiams pvz.: *Gesangbuch* L 57 ‚giesmynas‘ (*Ge-sang* ‚giesmė‘ ← *Sang* ‚dainavimas‘ + *Buch* ‚knyga‘), *Gevatter Leuthe* L 124 ‚kūmai‘ (*Ge-vatter* ‚kūmas‘ ← *Vatter* ‚tėvas‘ + *Leuthe* ‚žmonės‘), *Gebrüder Kinder* L 25 ‚brolių vaikai‘ (*Ge-brüder* ← *Brüder* ‚broliai‘ + *Kinder* ‚vaikai‘).

Mažiausią determinatyvų grupę sudaro dūriniai, kurių abu dėmenys nėra paprastieji žodžiai, bet vediniai, konversyvai ar dūriniai, t. y. dariniai. Šių žodžių yra 10 (žr. 5 lentelę). Kiek daugiau tokių daiktavardinių dūrinių atitinka *vedinys* + *vedinys* (3) ir *vedinys* + *konversyvas* (2) dėmenų tipą, pvz.: *Lächer=Gespräch* L 270 ‚juoko pokalbis‘ (*Läch-er* ‚juokas‘ ← *lachen* ‚juoktis‘ + *Ge-spräch* ‚pokalbis‘ ← *Sprache* ‚kalba‘), *Weber=gestelle* (pl.) L 282 ‚audėjo stelažas‘ (*Web-er* ‚audėjas‘ ← *weben* ‚austi‘ + *Ge-stell* ‚stelažas‘ ← *stellen* ‚dėti, patatyti‘), *Freud geschrey* L 76 ‚džiaugsmo šauksmas‘ (*Freu-d(e)* ‚džiaugsmas‘ ← *freuen* ‚džiuginti‘ + *Ge-schrey* ‚šauksmas‘ ← *Schrey* ‚šauksmas‘), *fischer Geleit* L 163 ‚žvejų palyda‘ (*Fisch-er* ‚žvejys‘ ← *Fisch* ‚žuvis‘ + *Geleit* ‚palyda‘ ← *geleiten* ‚palydėti‘), *Liebesessen* L 147 ‚meilės valgis‘ (*Lieb-e* ‚meilė‘ ← *lieb* ‚mielas‘ + *Essen* ‚valgis‘ ← *essen* ‚valgyti‘). Kitokios dėmenų struktūros dūrinių rasta po vieną pavyzdį: abu dėmenys priesaginiai *hietz=kranckheit* L 101 ‚karščio liga‘ (*Hietz-e* ‚karštis‘ ← *heiß* ‚karštas‘ + *Kranck-heit* ‚liga‘ ← *krank* ‚sergantis, ligotas‘); *priesagos vedinys* + *implicitinis derivatas* *Liebestrunck* L 159 ‚meilės gėrimas‘ (*Lieb-e* ‚meilė‘ ← *lieb* ‚mielas‘ + *Trunck* ‚gėrimas‘ ← *trinken* ‚gerti‘); *priešdėlio vedinys* + *konversyvas* *Gerichts=handel* L 274 ‚teismo procesas‘ (*Ge-richt* ‚teismas‘ + *Handel* ‚veiksmas‘ ← *handeln* ‚veikti, elgtis‘); *dūrinys* + *priesagos vedinys* *Taglöhners=dienst* L 304 ‚padienio samdinio tarnavimas‘ (*Tagelöhner* ← *Tag* ‚diena‘ + *Löhner* ‚gaunantis atlyginimą‘ +

*Dien-st* ‚tarnavimas‘ ← *dienen* ‚tarnauti‘); *vidinės derivacijos darinys* + *konversyvas Brandzeichen* L 252 (*Brand* ‚gaisras‘ ← *brennen* ‚degti, rusenti‘ + *Zeichen* ‚ženklas‘ ← *zeichnen* ‚piešti, žymėti‘).

Apibendrinant determinatyvinių dūrinių tyrimą galima teigti, kad didžiąją jų dalį sudaro žodžiai, kurių dėmenys yra paprastieji žodžiai (82,8%). Mažiau nei penktadalį (17,2%) sudaro sudurtiniai žodžiai, reprezentuojantys kitokią dėmenų sutuktūrą, t. y. jais gali būti derivatai, sudurtiniai žodžiai ar konversyvai. Darybiškai skaidų kamieną manifestuoja vienas iš dėmenų (dažniausiai – antrasis). Retenybė – dūriniai, kurių abu dėmenys yra dariniai.

### 3.2. Posesyviniai dūriniai

Kitas sudurtinių žodžių tipas yra posesyviniai dūriniai. Žodžių, žyminčių žmonių ar gyvūnų pavadinimus, Langijaus žodyne rasta 14, t. y. apie 1,2%. Daugumos šių žodžių pirmasis dėmuo yra būdvardis, t. y. dominuoja *būdvardis* + *daiktavardis* modelis: *Bleich Gesicht* L 334 ‚blyškiaveidis‘ (*bleich* ‚blyškus‘ + *Gesicht* ‚veidas‘), *Groß Kopff* L 73 (*groß* ‚didelis‘ + *Kopff* ‚galva‘), *Kahlkopff* L 196 ‚plikagalvis‘ (*kahl* ‚plikas‘ + *Kopff* ‚galva‘), *Krum Fuß* L 242 ‚kreivakojis‘ (*krum* ‚kreivas‘ + *Fuß* ‚koja‘), *roth angesicht* L 334 ‚raudonveidis‘ (*roth* ‚raudonas‘ + *Angesicht* ‚veidas‘), *Rotkelchin* L 328 ‚liepsnelė‘ (*rot* ‚raudonas‘ + *Kehlchin* ‚gerklelė‘ ← *Kehle* ‚gerklė‘).

Keleto posesyvinių dūrinių abu dėmenys yra daiktavardžiai: *Geitz=Halß* L 83 ‚šykštuolis‘ (*Geitz* ‚šykštumas‘ + *Halß* ‚kaklas‘), *Glaß=Aug* L 256 ‚stiklaakis‘ (*Glaß* ‚stiklas‘ + *Aug(e)* ‚akis‘), *Lügen Maul* L 157 ‚melagis‘ (*Lüg-e* ‚melas‘ ← *lügen* ‚meluoti‘ + *Maul* ‚snukis‘), *Schmeerbauch* L 203 ‚taukų maišas, didpilvis‘ (*Schmeer* ‚taukai‘ + *Bauch* ‚pilvas‘).

Keturi posesyvinių dūrinių pavyzdžiai atitinka *skaitvardis* + *daiktavardis* ir *veiksmazodis* + *daiktavardis* modelį: *Dreyfuß* L 99 ‚trikojis‘ (*drey* ‚trys‘ + *Fuß* ‚koja‘), *Einhorn* L 53 ‚vienaragis‘ (*ein(s)* ‚vienas‘ + *Horn* ‚ragas‘), *Naschmaul* L 286 ‚smaguriautojas‘ (*naschen* ‚smaguriauti‘ + *Maul* ‚snukis‘), *Waghalß* L 24 ‚drąsuolis‘ (*wagen* ‚pasiryžti‘ + *Halß* ‚kaklas‘).

### 3.3. Valdomieji dūriniai

Daiktavardinių dūrinių su valdomuoju veiksmazodiniu antruoju dėmeniu Langijaus žodyne užfiksuota 67 (5,8%) (žr. 8 lentelę). Beveik visi šio tipo dūrinių pirmieji dėmenys yra paprastieji žodžiai, tik vos keletui jų būdinga kitokia struktūra. Langijaus žodyno dviejų valdomųjų dūrinių pirmieji dėmenys yra vediniai ir po vieną – vidinės derivacijos darinys ar dūrinys, pvz.: *Geräuschmacher* L 63 ‚triukšmadarys‘ (*Ge-räusch* ‚šlamesys, triukšmas‘ ← *rauschen*

,ūžti, šlamėti' + *Mach-er* ,darytojas'), *Seeligmacher* L 295 ,darytojas dvasišku' (*seel-ig* ,dvasiškas' ← *Seele* ,dvasia' + *Mach-er* ,darytojas'), *frondienst=that* L 44 ,lažo darbas' (*Fron dienst* ,lažas' ← *Fron* ,lažas' + *Dienst* ,tarnyba' + *That* ,veikimas, darbas'). Visi antrieji valdomųjų dūrinių dėmenys yra veiksmažodžių vediniai ar konversyvai (žr. 8 lentelę).

Kaip pavaizduota 8 lentelėje, didžiąją dūrinių antrųjų dėmenų dalį sudaro veiksmažodžių priesagų vediniai, pvz.: *Befehl bringer* L 333 ,įsakymo įteikėjas' (*Befehl* ,įsakymas' + *Bring-er* ,įteikėjas' ← *bringen* ,atnešti, įteikti'), *Elends=jagt* L 37 ,briedžio medžioklė' (*Elend* ,briedis' + *Jag-t* ,medžioklė' ← *jagen* ,medžioti'), *Eseltreiber* L 68 ,asilų varovas' (*Esel* ,asilas' + *Treiber* ,varovas' ← *treiben* ,varyti, ginti'), *Hornbläser* L 20 ,rago pūtėjas' (*Horn* ,ragas' + *Bläs-er* ,pūtėjas' ← *blasen* ,pūsti'), *Kalckbrenner* L 261 ,kalkių degėjas' (*Kalck* ,kalkės' + *Brenn-er* ,degėjas' ← *brennen* ,degti'), *Kornreinigung* L 45 ,grūdų valymas' (*Korn* ,grūdas' + *Reinigung* ,valymas' ← *reinigen* ,valyti'), *Leinweber* L 333 ,linų audėjas' (*Lein* ,linas' + *Web-er* ,audėjas' ← *weben* ,austi'), *Stirnbinde* L 22 ,galvos tvarstis' (*Stirn* ,kakta' + *Bind-e* ,raištis, tvarstis' ← *binden* ,rišti'), *Tromelschläger* L 40 ,būgnininkas' (*Tromel* ,būgnas' + *Schlag-er* ,mušikas' ← *schlagen* ,mušti'), *Urtheilsprecher* L 307 ,nuosprendžio skelbėjas' (*Urtheil* ,nuosprendis' + *Sprech-er* ,sakytojas' ← *sprechen* ,sakyti'), *Vogelfänger* L 206 ,paukščių gaudytojas' (*Vogel* ,paukštis' + *Fäng-er* ,gaudytojas' ← *fangen* ,gaudyti').

8 lentelė. **Valdomųjų dūrinių antrojo dėmens darybinė struktūra**

Derivatvai		Konversyvai
Priesagų	Implicitiniai	
55	3	9
86,6%		13,4%

Kalbant apie dūrinius, kurių dėmenys yra veiksmažodžių priesagos *-er* vediniai, reikėtų išskirti žodžių grupę su elementu *-macher* ,darytojas'. Dabartinės vokiečių kalbos žodžių darybos tyrėjų nuomonė dėl šio žodžio įvairuoja. J. Štepan šiuos darinius traktuoja kaip veiksmažodinių grupių vedinius, su kuriais sudaromi veikėjų pavadinimai (nomina agentis) (Štepan 2009, 107). Panašios nuomonės yra ir B. Lawrenz, tokių žodžių nepriskirianti dūriniams (Lawrenz 2006, 113). R. Joeresas pabrėžia, kad į *-macher* žvelgiant sinchroniniu aspektu, pastarasis užima tarpinę vietą tarp savarankiško žodžio ir

priesagos, ir vadina jį pusiau sufiksu (vok. *Halbsuffix*) (Joeres 2009, 152tt.). D. Sollingas, analizuodamas senųjų raštų vokiškųjų dūrinių rašybą, į tyrimą įtraukia visus dūrinius, kurių antrasis dėmuo yra užfiksuotas žodynuose kaip savarankiškas žodis (Solling 2012, 227). Remiantis pastarąja nuomone, dūriniai su antruoju veiksmožodiniu dėmeniu *-macher*, išskirtinai aptinkami tik veikėjų pavadinimuose, yra įtraukti ir į šio darbo duomenų bazę, juolab kad *Macher* Langijaus žodyne randamas kaip atskiras žodis (*Macher* L 44 ‚darytojas‘). Tokių dūrinių žodyne yra 11, pvz.: *Fabel=macher* L 183 ‚prasi-manytojas‘, *Geräuschmacher* L 63 ‚triukšmadarys‘, *Gewandmacher* L 325 ‚drabužių siuvėjas‘, *Hut=macher* L 355 ‚kepurininkas‘, *Kannen=Macher* L 107 ‚puodžius‘, *Meitmacher* L 63 ‚dykinėtojas‘, *Peltz=macher* 109 ‚kailiadirbys‘, *Schuchmacher* L 127 ‚batsiuvys‘, *Seeligmacher* L 295 ‚darytojas dvasišku‘, *Wagen=macher* L 215 ‚račius‘.

Kiek mažiau yra valdomųjų dūrinių, kurių antrieji dėmenys yra veiksmožodžių konversyvai, šią struktūrą reprezentuoja 9 žodžiai, pvz.: *Ackerbau* L 56 ‚žemdirbystė‘ (*Acker* ‚dirva‘ + *Bau* ‚įdirbimas‘ ← *bauen* ‚apdirbti, įdirbti‘), *Flachß binden* L 346 ‚linų rišimas‘ (*Flachs* ‚linas‘ + *Binden* ‚rišimas‘ ← *binden* ‚rišti‘), *Hornblasen* L 20 ‚rago pūtimas‘ (*Horn* ‚ragas‘ + *Blasen* ‚pūtimas‘ ← *blasen* ‚pūsti‘).

Žodyne užfiksuoti vos keletas žodžių, kurių antrieji dėmenys būtų vidinės derivacijos vediniai, pvz.: *Gewalt=that* L 337 ‚prievarta‘ (*Gewalt* ‚jėga‘ + *That* ‚veikimas‘ ← *tun* ‚daryti, atlikti‘), *frondienst=that* L 44 ‚lažo darbas‘ (*Fron-dienst* ‚lažas‘ + *That* ← *tun* ‚daryti, atlikti‘), *Schiff=bruch* L 133 ‚laivo sudu-žimas‘ (*Schiff* ‚laivas‘ + *Bruch* ‚lūžimas, duženos‘ ← *brechen* ‚(su)laužyti‘).

### 3.4. Kopuliatyviniai dūriniai

Kopuliatyviniai dūriniai Langijaus žodyne yra itin reti – užfiksuotas vos vienas šio tipo dūrinys: *Sturmwind* L 332 ‚viesulas‘ (*Sturm* ‚audra‘ + *Wind* ‚vėjas‘). Žodyne rastas dar vienas žodis *Warwolf* L 346 [*Werwolf*] ‚vilkolakis‘ (vok. *Mannwolf*), kurį kai kurie tyrėjai, pvz. P. Eisenbergas (2004, 232), suvokia kaip kopuliatyvinį dūrinių. Su šia nuomone negalima visiškai sutikti, nes pirmojo šio žodžio dėmens *War* [*Wer*] reikšmė ‚vyras‘ nėra darybiškai motyvuota, bet paaiškinama tik etimologiškai, todėl šiuo atveju reikėtų pasiremti V. Urbutiu, kuris šio tipo žodžius traktuoja kaip tariamuosius dūrinius su atliekamais kamienais, pabrėždamas, kad jie turėtų likti už žodžių darybos tyrimo ribų (Urbutis 2009, 143–144).

#### 4. Išvados

1. Analizuojant Langijaus žodyno vokiečių kalbos dūrinių rašybą pastebėta, kad kiek mažiau nei pusė sudurtinių žodžių dėmenų rašomi kartu (45,8%), dėmenų jungimas dvigubu brūkšniu būdingas 28,4% žodžių. Kiek mažiau aptikta kompozitų, kurių dėmenys rašomi atskirai (25,8%).

2. Didžiąją žodyne užfiksuotų vokiškosios dalies dūrinių dalį sudaro kompozitai su antruoju daiktavardiniu dėmeniu (87,3%). Dūrinių su antruoju veiksmažodiniu dėmeniu aptikta daug mažiau (12,7%).

3. Daugiausia *daiktavardis + daiktavardis* ir *veiksmažodis + daiktavardis* modelio dūrinių užfiksuota be jungiamojo elemento (76,2%). Interfiksacija būdinga 23,8% žodžių. Linksniniais elementais jungiami 22,5% dūrinių dėmenys, nelinksniniais – vos 1,3%.

4. Determinatyviniai dūriniai su vyraujančiu *daiktavardis + daiktavardis* modeliu sudaro 92,9% kompozitų. Daug mažiau aptikta valdomųjų dūrinių (5,8%), rečiau yra posesyviniai dūriniai, o kopuliatyviniai – itin reti (vienas žodis). Šių tipų sudurtinių žodžių yra 1,3%.

5. Determinatyvinių dūrinių dėmenys pagal jų darybinę struktūrą dažniausiai yra paprastieji žodžiai (simplicijos). Tokią struktūrą reprezentuoja 82,8 % dūrinių.

6. Mažiau aptikta determinatyvinių kompozitų, kurių dėmenys yra dariniai: priešdėlių bei priesagų derivatai, vidinės derivacijos vediniai, konversyvai ar dūriniai. Tokių žodžių užfiksuota 17,2%.

7. Valdomųjų dūrinių pirmieji dėmenys beveik visi yra paprastieji žodžiai, o antrieji gali būti priesagos ar implicitiniai vediniai ir konversiniai žodžiai, iš kurių didžiąją dalį sudaro priesagų vediniai bei konversyvai.

8. Užfiksuotas vienas dūrinys, būdingas J. Langijaus žodyno kilmės regionui, kurio antrasis dėmuo yra baltiškos kilmės: *Heu Kuien* L 119 (pl.) ‚šieno kūgiai‘ ← latv. *kuja* ‚kūgis‘.

# DIE DEUTSCHEN SUBSTANTIVKOMPOSITA IM HANDSCHRIFTLICHEN WÖRTERBUCH VON JOHANNES LANGIUS

## Zusammenfassung

Im vorliegenden Beitrag werden die deutschen Substantivkomposita im handschriftlichen lettisch-deutschen Wörterbuch von J. Langius aus dem 17. Jahrhundert beschrieben. Zuerst wird die Orthographie der Zusammensetzungen besprochen, indem die Schreibweise mit anderen Untersuchungen aus dem genannten Zeitraum verglichen wird. Daran anschließend werden die Komposita anhand von zwei Klassifikationen dargestellt. Gemäß der ersten werden Komposita nach den morphologischen Eigenschaften ihrer Zweitglieder klassifiziert, wobei die Häufigkeit des Fugenelementes festgestellt werden kann. Die zweite Klassifikation stellt eine Einteilung der Komposita nach der semantisch-syntaktischen Charakteristik ihrer Konstituenten dar. Dabei lassen sich die zusammengesetzten Wörter in Determinativ-, Possessiv-, Kopulativ- und Rektionskomposita einteilen. Darüber hinaus ist es essentiell, die Wortbildungsstruktur der kompositionellen Glieder zu bestimmen und sie eingehend zu beschreiben.

Aus der Wortanalyse ergibt sich, dass die Komposita mit einem zweiten substantivischen Glied den größten Teil der untersuchten Wörter bilden (87,3%). Die Zusammensetzungen mit einer verbalen Konstituente machen dagegen knapp 13% aus.

Etwa 23% aller untersuchten Komposita mit substantivischen und verbalen Erstgliedern weisen ein Fugenelement auf. Eine paradigmatische Fuge steht bei 22,5% und eine unparadigmatische bei 1,3% der Substantivkomposita.

Was die semantisch-syntaktische Charakteristik der Konstituenten betrifft, kommen die Determinativkomposita mit 92,9% am häufigsten vor. Viel seltener treten Rektions- (5,8%) und Possessivkomposita (1,2%) auf. Kopulativkomposita als unproduktiver Wortbildungstyp sind nur mit einem einzigen Beispiel belegt.

Bei der Analyse wurde festgestellt, dass eine unikale Zusammensetzung vermutlich die zweite Konstituente baltischer Herkunft besitzt: *Heu Kuien* L 119 ‚Heuhaufen‘ ← lett. *kuja*, lit. *kūgis* ‚Haufen‘.

## ŠALTINIAI

Blese Ernests (red.) 1936, *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*, Rīga: Latvijas Universitāte.

Drotvinas Vincentas (red.) 1987, *Lexicon Lithuanicum. Rankraštinis XVII a. vokiečių-lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius: Mokslas.

DUDEN 7 – *Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache*, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut, 2001.

DWB – Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm in 32 Teilbänden (1854–1961), Leipzig, 1972, URL: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/> (2014 05 25).

Frischbier Hermann 1971, *Preussisches Wörterbuch. Ost- und westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge 1: A–K*, Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag.

Frischbier Hermann 1971, *Preussisches Wörterbuch. Ost- und westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge 2: L–Z*, Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag.

Pietsch Richard 1991, *Deutsch-kurisches Wörterbuch. Mit einer Einleitung von Friedrich Scholz (= Schriftreihe Nordost-Archiv 33)*, Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk.

Ziesemer Walther 1975, *Preußisches Wörterbuch. Sprache und Volkstum Nordostdeutschlands 1: A–C*, Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag.

Ziesemer Walther 1975, *Preußisches Wörterbuch. Sprache und Volkstum Nordostdeutschlands 2: D–Fi*, Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag.

## LITERATŪRA

Balode Ineta 2002, *Deutsch-lettische Lexikographie. Eine Untersuchung zu ihrer Tradition und Regionalität im 18. Jahrhundert (= Lexicographica: Series maior 111)*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Bergmann Rolf, Dieter Nerius 1998, *Die Entwicklung der Großschreibung im Deutschen von 1500–1700 2 (= Germanische Bibliothek 30)*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter.

Eisenberg Peter 2004, *Das Wort. Grundriss der deutschen Grammatik*, Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler Verlag.

Jansone Ilga 2003, Entwicklung der lettischen Lexikographie von G. Mancelius bis zu elektronischen Wörterbüchern, *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 129, 64–95.

Jarmalavičius Dalius 2014, *Vokiečių kalbos dūrinių daryba XV–XVIII a. rankraštiniuose dvikalbiuose baltų kalbų žodynuose*, Humanitarinių mokslų daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.

Joeres Rolf 1995, *Wortbildungen mit -macher im Althochdeutschen, Mittelhochdeutschen und Neuhochdeutschen (= Germanische Bibliothek 21)*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter.

Larsson Jenny Helena 2010, *Nominal compounds in Old Prussian*, Stockholm: Memento.

Lawrenz Brigit 2006, *Moderne deutsche Wortbildung. Phrasale Wortbildung im Deutschen: Linguistische Untersuchung und sprachdidaktische Behandlung*, Hamburg: Kovač.

Pavlov Vladimir 1983, *Zur Ausbildung der Norm der deutschen Literatursprache im Bereich der Wortbildung (1470–1730). Von der Wortgruppe zur substantivischen Zusam-*



*mensetzung [..]* (= *Bausteine zur Sprachgeschichte des Neuhochdeutschen* 56(6)), Berlin: Akademie-Verlag.

Solling Daniel 2012, *Zur Getrennt-, Zusammen- und Bindestichschreibung von Substantivkomposita im Deutschen (1550–1710)* (= *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Germanistica Upsaliensia* 57), Uppsala: Uppsala universitet.

Stepan Julia 2009, *Wortbildungsmodelle für Frauen Bezeichnungen im Mittelhochdeutschen und Frühneuhochdeutschen* (= *Schriftenreihe Schriften zur Mediävistik* 16), Hamburg: Dr. Kovač Verlag.

Urbutis Vincas 2009, *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Wegera Klaus-Peter, Heinz-Peter Prell 2000, Wortbildung der Frühneuhochdeutschen, in Werner Besch, Anne Betten, Oskar Reichmann, Stefan Sonderegger (Hrsg.), *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung* 2, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1594–1605.

Wegera Klaus-Peter, Sandra Waldenberger 2012, *Deutsch diachron. Eine Einführung in den Sprachwandel des Deutschen* (= *Grundlagen der Germanistik* 52), Berlin: Erich Schmidt Verlag.

*Dalius JARMALAVIČIUS*

*Vokiečių kalbos katedra*

*Vilniaus universitetas*

*Universiteto g. 5*

*LT-01513 Vilnius*

*Lithuania*

*[dalius.jarmalavicius@uki.vu.lt]*